

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

Door [J.M.C.M. Smarius](#) - 15 augustus 2020
Geplaatst in [Coronavirus](#) - [Donorwet](#) - [Politiek](#)

Er zijn van die heerlijke woorden in de Nederlandse taal, waar je een hele boom over kunt opzetten. Ik ga dat hier proberen te doen over “vanzelfsprekendheid” en “zelfgenoegzaamheid”. In deze beide woorden zit het woord “zelf”. Maar wel in verschillende betekenissen.

In “vanzelfsprekendheid” heeft het woord “zelf” betrekking op het woord. Op de aard ervan. Op de interne logica ervan. Volgens Van Dale betekent “vanzelf” zonder hulp of oorzaak van buitenaf en is iets wat vanzelf spreekt logisch. ¹

Er zijn ook woorden, waar alleen al het woord “zelf” - dus niet in de samenstelling “vanzelf” - zonder hulp van buiten betekent, In “zelfredzaamheid” bijvoorbeeld. Dat betekent dat je jezelf kunt redden, het vermogen hebt om zelfstandig je leven te leiden en je eigen problemen op te lossen zonder de hulp van anderen. ²

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

Dan zou je kunnen denken dat “zelfgenoegzaamheid” zo ongeveer hetzelfde is. Dat het betekent dat je zelf genoeg bent om iets op te lossen, dat je zelf goed genoeg bent om iets te regelen.

Maar dat is niet zo. En dat is het leuke van de Nederlandse taal. Die tegelijkertijd zo problematisch kan zijn voor nieuwkomers die Nederlands moeten leren.

Het woord “zelfgenoegzaamheid” heeft niet de betekenis dat je zelf goed genoeg bent, maar dat je jezelf goed genoeg vindt. Het is dus een subjectief begrip, heeft in feite de negatieve betekenis van arrogantie. Voorbeeld: De mate van zelfgenoegzaamheid van die politicus was stuitend. ³

Het woord “publieke” in de titel van dit artikel slaat op de publieke sector. “De publieke sector is de verzamelnaam voor alle overheidsorganisaties en semioverheidsorganisaties. De publieke sector is de tegenhanger van de private sector.” ⁴

De titel van dit artikel kan dus suggereren dat de zelfgenoegzaamheid van de publieke sector hetzij objectief vanzelfsprekend is, hetzij subjectief vanzelfsprekend wordt geacht.

Genoeg theorie. Nu de praktijk. **Eerste voorbeeld** van vanzelfsprekend geachte zelfgenoegzaamheid:

In een vrij land heeft iedereen vrijheden en rechten. Ieder individu kan van deze vrijheden en rechten gebruik maken zolang dit gebruik niet conflicteert met vrijheden en rechten van anderen in dat land.

Ieder persoon is vrij om beslissingen te nemen over haar of zijn eigen lijf. De persoon is vrij om zelf te beslissen al of niet naar een dokter te gaan, begraven te worden of gecremeerd, al of niet vooraf te bepalen of eigen organen aan anderen mogen worden gedoneerd. Dat was in Nederland zo tot 2018.

Op 13 februari 2018 werd in de Eerste Kamer het eind 2012 ingediende Voorstel van wet van het lid Pia Dijkstra tot wijziging van de *Wet op de orgaandonatie* in verband met het opnemen van een actief donorregistratiesysteem na een hoofdelijke stemming aangenomen met 38 stemmen voor, 36 tegen. De kern van dit wetsvoorstel is dat wie donatie niet expliciet toestaat, maar ook niet expliciet afwijst, geacht wordt geen bezwaar tegen donatie te hebben. ⁵

Hiermee is de private eigen vrijheid en het private eigen recht van een persoon om zelf te bepalen en al of niet zelf te registreren of een eigen orgaan aan een ander gedoneerd mag worden of niet, opzij gezet door een wet van een publiek overheidsorgaan. Gesteld werd dat het voorstel van Pia Dijkstra verband hield met het opnemen van een actief donorregistratiesysteem. Maar men kan zo'n systeem even goed opzetten zonder vrije mensen te verplichten daaraan deel te nemen op straffe van het ontnemen van hun vrijheid om zelf over hun eigen lichaam te beslissen. Je kunt vrije mensen best verplichten om een geldig rijbewijs te hebben voordat ze (nuchter) met een auto de weg op mogen. Maar je kunt ze niet verplichten om voordat ze de weg op willen gaan dat te laten registreren in een door de overheid geschapen registratiesysteem. Zodra ze een geldig rijbewijs hebben om (nuchter) de weg op te gaan, behoort een overheid zich er niet mee te bemoeien of ze dat willen of niet.

De nieuwe donorwet is geschreven vanuit een te waarderen initiatief, maar de uiteindelijke wet heeft

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

een angel in de staart.

Het motief van Pia Dijkstra was als volgt. “Dit is heel goed nieuws voor al die mensen op de wachtlijst. Nu sterven jaarlijks 150 mensen die met een donororgaan nog in leven hadden kunnen blijven. Maar deze patiënten kwamen niet op tijd in aanmerking, omdat er simpelweg niet genoeg donororganen beschikbaar zijn. Het huidige beleid van de overheid om meer donoren te werven schiet tekort. De invoering van actieve donorregistratie lost dat op door van iedereen een keuze te registreren, maar laat die keuze wel vrij.”⁶

Op zich een deugdelijk motief. Maar de laatste zin klopt niet helemaal. Iedereen is wel vrij om te kiezen voor al of niet te doneren. Maar niet om al of niet te registreren. Actieve donorregistratie hoeft niet in te houden dat iedereen verplicht is om te registreren. Actieve donorregistratie kan even zeer een taak van de overheid zijn om bereidheid van burgers omtrent donatie bij te gaan houden zonder die burgers zelf te verplichten aan die registratie deel te nemen.

Op de nieuwe donorwet kwam direct na aanneming door de Eerste Kamer dezelfde avond al kritiek.

“Een overheid die zich bemoeit met de burger en de mening van de burgers zelf in gaat vullen, dat vind ik eng.”. “Ik ben niet tegen orgaandonatie en ben zelf ook donor. Maar het is absoluut fout dat dit een opt-out regeling is geworden. Zéér kwalijke zaak en een grove schending van je lichamelijke integriteit”. “Boos, boos. Hoe is het mogelijk dat de regering en/of mijn nabestaanden beschikken over mijn lijf. Ik verscheur hierbij mijn donorpasje”.⁷

Het politieke debat op het initiatief van D66-Kamerlid Pia Dijkstra over de invoering van de nieuwe donorwet, dat begin 2018 werd afgerond, was heftig. Het voorstel kwam met de hakken over de sloot door beide Kamers van het parlement. Dat had wellicht mede tot voorlopig resultaat, dat minister Martin van Rijn op 7 mei 2020 vond dat de Nederlander langer mag nadenken over orgaandonatie. Hij achtte het ongepast om mensen in deze corona-crisistijd te confronteren met zo'n ingrijpend besluit. Maar hij wilde de officiële ingangsdatum van de donorwet niet uitstellen. Op 1 april 2020 stonden bijna 7,1 miljoen mensen geregistreerd met hun keuze over orgaandonatie. Bijna 3,9 miljoen mensen zijn akkoord met donatie van één of meer organen na hun overlijden, ruim 2,4 miljoen willen geen donor zijn. Zo'n 800.000 mensen laten de beslissing na hun dood over aan een naaste.⁸

Op 17 juni 2020 werden meer en andere cijfers bekend. Het aandeel mensen dat géén toestemming geeft voor orgaandonatie neemt toe naarmate het donorregister meer registraties telt. Van de 6,91 miljoen vastgelegde codicillen is 34 procent negatief. Van de totale Nederlandse bevolking geeft 16 procent nu geen toestemming. Dat blijkt uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) over 2019.

Het aantal registraties steeg in 2019 met 556.000. Dat is de grootste groei in jaren. Met de toename van het aantal aanmeldingen nam ook het aandeel mensen dat geen toestemming geeft voor orgaandonatie toe. In 2016 zei 27 procent nee, nu is dat percentage 34. „Dat zou kunnen komen, doordat voor deze groep mensen wezenlijk iets verandert. Als zij géén donor willen worden, móeten ze die wens registreren terwijl dat eerder niet zo was”, zo verklaart een CBS-onderzoeker.⁹

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

Wanneer 34 procent van de geregistreerde burgers nu geen toestemming geeft tot orgaandonatie en in 2016 27 procent van de bevolking nee zei, wanneer in 2020 34 procent van de geregistreerde burgers geen toestemming geeft tot orgaandonatie en 16 procent van de gehele bevolking niet, dan kun je je afvragen of het initiatief van Pia Dijkstra om meer donoren te werven wel zin heeft gehad.

Want als 34 procent van de geregistreerde burgers geen toestemming geeft voor orgaandonatie tegenover 16 procent van alle burgers, geeft dat enkel aan dat burgers die zich registreren, dat naar alle waarschijnlijkheid alleen maar doen omdat ze wel moeten, willen ze voorkomen dat de overheid straks voor hen gaat beslissen wat er met hun eigen lichaam gebeurt. Echte cijfers van het effect van de donorwet op de beschikbaarheid van organen in vergelijking met voorheen zijn er nog niet.

Tweede voorbeeld: Pia Dijkstra had meer pijlen op haar boog. Ze ging naar Zwitserland en zette haar controversieel genoemde initiatiefwet door waardoor ouderen die klaar zijn met hun leven onder begeleiding kunnen sterven. “Ik zie dat het kabinet geen haast heeft. Dat vind ik heel jammer. In Zwitserland ziet men euthanasie als een mensenrecht. Artsen en andere levenseindebegeleiders helpen daar mensen die euthanasie willen, meestal met een medische oorzaak. De patiënt moet het wel zelf doen en het traject kost geld.”

Dijkstra hoorde al langer van ouderen in Nederland dat zij ook de keuze willen hebben om waardig deze wereld te verlaten. “Dat moet niet onbereikbaar zijn”.

Ooit zijn ‘mensen op leeftijd’ genoemd als doelgroep voor euthanasie. Doch leeftijd is betrekkelijk. Mensen worden steeds ouder. Volgens Pia Dijkstra moet een euthanasiewet echter geen wet voor hulp bij zelfdoding worden voor iedere volwassene. In de wandelgangen zeggen christelijke partijen over haar plannen: dit voorstel wordt deze regeerperiode begraven.¹⁹

Hier raken we de scheiding, of, zo men wil, de tegenstelling tussen kerk en staat.

„Toen dit eind 18e eeuw geproclameerd werd, moest het, naast beëindiging van de bevoorrechtiging van de Nederduitse Gereformeerde Kerk (later de Hervormde Kerk), vooral de overheidsinvloed op de intern-kerkelijke organisatie terugdringen. Het was niet bedoeld om het geloof uit het publieke domein te weren. Dit moeten wij er ook niet van maken. De scheiding van kerk en staat is geen wondermiddel. Het is een fundamenteel beginsel, maar heeft een beperkte reikwijdte. Het betekent puur dat kerken en andere religieuze organisaties geen formele plaats hebben in de publieke besluitvorming en dat de overheid de interne organisatievrijheid ervan moet respecteren, uiteraard binnen grenzen. De overheid moet zich houden aan randvoorwaarden: vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, neutraliteit in de opstelling tegenover religie en levensovertuiging en de scheiding van kerk en staat. Die drie beginselen vormen het meest fundamentele kader. De vereiste neutraliteit van de overheid ten aanzien van religie en levensovertuiging wil echter ook weer niet zeggen dat ze er een blinde vlek voor moet hebben. Deze houdt in dat zij zich niet met een stroming mag identificeren en religies in gelijke gevallen gelijk moet behandelen.”¹¹

De Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State stelde op 1 augustus 1983 dat de overheid zich dient te onthouden van een beleid dat een — historisch verklaarbare — bevoordeling van

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke stromingen anders dan bij wege van overgangsmaatregel continueert. Aan het beginsel dat gelijke gevallen gelijk behandeld moeten worden dient, als het gaat om behandeling van godsdienstige of levensbeschouwelijke stromingen, bijzondere betekenis te worden gehecht. ¹²

De vereiste neutraliteit van de overheid ten aanzien van religie en levensovertuiging houdt dus in, dat de overheid zich niet mag identificeren met een bepaalde stroming, religies in gelijke gevallen gelijk moet behandelen, en zich dient te onthouden van een beleid dat bevoordeling van bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke stromingen continueert.

Hoe zit het dan met die christelijke partijen die een euthanasievoorstel willen begraven? Begint dat niet en beetje te lijken op de Spaanse Inquisitie? De Spaanse Inquisitie was een in 1478 door de Reyes Católicos van Spanje opgericht instituut om de katholieke orthodoxie te handhaven tijdens hun heerschappij. Zij stond onder directe leiding van de Spaanse monarchie en werd pas definitief in het jaar 1834 afgeschaft tijdens het bewind van Isabella II. De Inquisitie had in beginsel als rechtbank naar canoniek recht alleen zeggenschap over gedoopte christenen. Gedurende haar geschiedenis werd haar jurisdictie echter soms uitgebreid tot bijna alle onderdanen van de koning van Spanje. ¹³

Wanneer de overheid zich dient te onthouden van beleid dat een bevoordeling inhoudt van bepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke stromingen, dan zijn christelijke partijen en hun christelijke

Kamerleden vanuit een zelfgenoegzaamheid bezig met onrechtmatige handelingen wanneer zij euthanasievoorstellen begraven. CDA-minister Hugo de Jonge zou begin 2020 met een onderzoek komen naar de omvang van de groep mensen die klaar is met het leven. De publicatiedatum is al twee keer doorgeschoven. "Ik zie dat het kabinet geen haast heeft", zegt Pia Dijkstra wat zuinigjes. "De minister voelt de urgentie duidelijk minder dan ik". ¹⁴

Zij, die zich op de Bijbel baseren, vinden soms dat euthanasie niet correspondeert met de christelijke levensvisie. Zo zei de arts Alfred Teeuw tegen een patiënt: "U krijgt van mij wel een spuitje tegen de pijn. Maar geen spuitje om over de rand van de dood te vallen. Ook al besef ik dat de dood vaak onvermijdelijk dichtbij komt. Maar de dood is voor mij geen middel om lijden te bestrijden." ¹⁵

Maar er zijn ook christenen, die euthanasie plegen soms verantwoord vinden. Een studiegroep van de Gereformeerde Kerken in Nederland schreef al in 1984 in het rapport "Euthanasie en pastoraat", dat euthanasie plegen soms verantwoord is. "Bij een beslissing om het leven te (laten) beëindigen moet de eigen verantwoordelijkheid van patiënten zoveel mogelijk recht worden gedaan".

¹⁶

'In de Bijbel worden mensen opgeroepen om van hun naaste te houden. Jezus noemt dit als het belangrijkste gebod.' ¹⁷ Als dit het belangrijkste gebod is, belangrijker dan "gij zult niet doden", zullen echte christenen er niet aan kunnen ontkomen euthanasie uit liefde voor een naaste als door Jezus zelf opgelegd gebod te erkennen.

Derde voorbeeld: De toenemende angst voor de gevolgen van een tweede coronabesmettingsgolf.

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

Diederik Gommers is daar niet zo bang voor. Diederik Gommers vindt nieuwe maatregelen niet zo nodig. Hij is op vakantie in Zeeland, en de arts en intensive care-baas signaleert daar weinig secure naleving van de coronaregels bij Duitse toeristen. Nederlanders doen het wel beter, zegt Gommers. De voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Intensive Care was met zijn zeilboot in Middelburg aanbeland. Ook hij had meegekregen dat het aantal besmettingen van het coronavirus flink oploopt.

Ondanks zijn chagrijn over de halsstarrigheid van winkelend publiek – tegen de aangegeven richting in lopen, geen 1,5 meter afstand – vindt hij de cijfers geen reden voor nieuwe maatregelen. „Op dit moment is daar geen aanleiding voor. We zien geen toename van het aantal mensen in ziekenhuizen en ook niet op de intensive cares. Dus dat gaat goed. Het aantal besmette mensen neemt toe, maar dat komt doordat we extra testen.”¹⁸ Vervolgens vluchtte hij toch de drukte in de Hema uit, omdat veel toeristen zich niet aan de afspraken hielden. Hij had zijn les geleerd. “Ik ga voortaan zorgen dat ik ergens in m’n zak een mondkapje heb, of er nou wel of geen bewijs voor is”.¹⁹

Vierde voorbeeld: De voortdurend voortkabbellende, merkwaardige, soms wat meewarige mare vol zinnige en zelfgenoegzame, acceptabel lijkende en archaisch blijkende argumenten over het nut of de nutteloosheid van mondkapjes. De zowat bijna dagelijkse discussie begint intussen te lijken op een speelfilm. Met onverwachts omhooggevallen coryfeeën, ministeriële machthebbers die al een half jaar hetzelfde proclameren, met wereldvreemde wezens uit de publieke sector, burgemeesters van grote steden die voorname voorstanders blijken van mondkapjes, andere burgemeesters als tegenstribbelde tegenstanders die over onmogelijkheid van handhaving klagen, terwijl dat elders in Europa geen probleem lijkt te zijn, en over regionale afsluitingen in het ‘dorp Nederland’ en het bijna coronavrije noorden dat graag zélf wil beslissen of de scholen en terrassen dicht moeten of niet.²⁰

“Het is echt ongelooflijk: terwijl de coronabesmettingen in Nederland hand over hand toenemen, heeft het Outbreak Management zichzelf eerst een lekker maandje vakantie gegund. Pas eind augustus komt de groepering, die het Nederlandse antwoord op de coronacrisis moet formuleren, weer eens bij elkaar vergaderen. Tot die tijd kunnen ze de stranden, terrassen en meubelboulevards op.”²¹

Maurice de Hond heeft intussen een strategie wat te doen in geval van een tweede coronavirusgolf:

“Als ik echter de ontwikkelingen volg in het nieuws, waardoor velen het gevoel krijgen dat de dreiging van een forse tweede golf op kort termijn groot is, acht ik de kans aanzienlijk dat we in Nederland ook de verplichting van mondkapjes gaan invoeren. Als we dat doen raad ik sterk aan om dat op een intelligente manier te doen. Gekoppeld aan het echte dreigingsniveau en gebaseerd op belonen in plaats van straffen.”²²

Roel Coutinho, de voorganger van Jaap van Dissel, die van 2005 tot en met 2013 leiding gaf aan het Centrum Infectieziektebestrijding van het RIVM, wil geen kritiek uiten op zijn opvolger Van Dissel, maar vindt dat het wel goed zou zijn wanneer het RIVM van standpunt zou wisselen als dat nodig is.

Volgens Coutinho is het RIVM altijd op zoek naar onomstotelijk bewijs voordat er gekozen wordt voor bepaalde maatregelen. Maar in een pandemie moet op het zogenoemde voorzorgsprincipe worden

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

gehandeld, niet op bewijs. “Het gaat om een nieuw virus en er komen steeds nieuwe gegevens. Als je nieuwe inzichten krijgt dan moet je die gebruiken. En dan moet je ook kunnen zeggen: ik heb het verkeerd gezien en nu gaan we het anders doen. Daar is niks op tegen.”

Het coronabeleid van de Nederlandse regering vindt Coutinho te vrijblijvend en inconsequent. . “Het is erg veel van: we moeten het met z'n allen doen en daarmee is het erg vrijblijvend. Ik denk dat dat een risico is”, zegt Coutinho. Hij vindt dat premier Mark Rutte het probleem goed schetst, maar vindt ook dat hij de verantwoordelijkheid te veel bij de bevolking legt. Coutinho pleit er juist voor dat de overheid een norm stelt. Hij vindt dat er een landelijke mondkapjesplicht moet komen in winkels, in restaurants en bij contactberoepen. “Het is echt niet zo ingewikkeld en ook allemaal niet zo erg.”²³

Coutinho vergeet voor het gemak dat een landelijke mondkapjesplicht niet mogelijk is zolang er nog geen coronawet is. Die komt er pas op zijn vroegst op 1 oktober 2020.

Voer voor talentvolle taalkunstenaars, die op gezette tijden voor lekkerbekkende lezers kruidige columns schrijven. Zoals Nausicaa Marbe in “Laks beleid leidt tot lange winterlockdown”:

‘Kabinet speelt roulette met coronavirus’ stond er boven mijn eerste column over deze ziekte, op 21 februari jongstleden Nederlanders zaten toen vast op besmette cruiseschepen en minister Blok vond dat ze op eigen houtje terug moesten komen. Testen achtte men niet nodig. Zes maanden en duizenden doden later is een trage respons van ministers nog steeds gebruikelijk. Nu landen er dagelijks vliegtuigen met vakantiegangers die de coronaregels niet in acht nemen, leidde de versoepeling tot laksheid rond de regels en nemen de infecties onverwacht snel toe. Maar in Den Haag beweegt er bar weinig. De minister van Volksgezondheid viert vakantie in Frankrijk, terwijl vertwijfelde burgemeesters op eigen houtje met ongecoördineerd beleid komen en over het nut van mondkapjes twisten. Er ligt een brandbrief van vier (door de minister zelf aangewezen) deskundigen die om acute maatregelen vragen op Hugo de Jonge te wachten, weten we via Nieuwsuur. Maar Hugo blijft rustig genieten van de Franse zomer, alsof het virus tegelijk met hem met verlof is.²⁴

Wat moet ik hier nog aan toevoegen? *I rest my case.*

Noten

¹ : Van Dale

<https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/vanzelf#.XxqCintxeUk>

² : Woorden.ORG

<https://www.woorden.org/woord/zelfredzaamheid#:~:text=Vermogen%20om%20dagelijkse%20algeme%20levensverrichtingen,om%20voor%20zichzelf%20te%20zorgen>

³ : Encyclo.NL Nederlandse encyclopedie

[https://www.encyclo.nl/begrip/zelfgenoegzaamheid#:~:text=%EF%BB%BF-,zelfgenoegzaamheid,van%](https://www.encyclo.nl/begrip/zelfgenoegzaamheid#:~:text=%EF%BB%BF-,zelfgenoegzaamheid,van%20)

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

[20die%20politicus%20was%20stuitend.](#)

⁴ : Encyclo.NL Nederlandse encyclopedie

https://www.encyclo.nl/begrip/publieke_sector

⁵ : Zie: Wet op de orgaandonatie (Nederland)

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Wet_op_de_orgaandonatie_\(Nederland\)#Herzieningspoging_2004](https://nl.wikipedia.org/wiki/Wet_op_de_orgaandonatie_(Nederland)#Herzieningspoging_2004)

⁶ : Zie: De nieuwe donorwet

[De nieuwe donorwet](#)

⁷ : Blijdschap om nieuwe donorwet, maar ook kritiek, 13 februari 2018

<https://nos.nl/artikel/2217015-blijdschap-om-nieuwe-donorwet-maar-ook-kritiek.html>

⁸ : Nederlander mag langer nadenken over orgaandonatie, Het Parool, 7 mei 2020

<https://www.parool.nl/nederland/nederlander-mag-langer-nadenken-over-orgaandonatie~b5d5f6b7/>

⁹ : Nieuwe donorwet gaat bijna in: 16 procent geeft géén toestemming voor orgaandonatie,

AD, 17 juni 2020

<https://www.ad.nl/binnenland/nieuwe-donorwet-gaat-bijna-in-16-procent-geeft-geen-toestemming-voor-orgaandonatie~af51a9b6/>

¹⁰ : Pia Dijkstra: 'Mijn euthanasieplan wordt niet begraven', Het Parool, 2 september 2019

https://www.parool.nl/nederland/pia-dijkstra-mijn-euthanasieplan-wordt-niet-begraven~b8b17b7e/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free

¹¹ : Scheiding van kerk en staat geen wondermiddel, door Wim Lemsta, Kerk & religie,

Reformatorisch Dagblad, 8 februari 2020

<https://www.rd.nl/kerk-religie/scheiding-van-kerk-en-staat-geen-wondermiddel-1.1630615>

¹² : Tweeluik religie en publiek domein, Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties,

bladzijde 7

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

<https://vng.nl/sites/default/files/2020-02/tweeluikreligieenpubliekdomein2019.pdf>

¹³ : Spaanse Inquisitie

https://nl.wikipedia.org/wiki/Spaanse_Inquisitie

¹⁴ : Zie hierboven sub ¹⁰

¹⁵ : Dr A.A. (Alfred) Teeuw: Euthanasie en een christelijke levensvisie

[Euthanasie en een christelijke levensvisie](#)

¹⁶ : Euthanasie plegen soms verantwoord, Bron: Reformatorisch Dagblad, 14 november 1984

<https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/a374a91b0d44846b393d9718788f490c>

¹⁷ : Liefde tussen mensen, deBijbel.NL

<https://debijbel.nl/wereld-van-de-bijbel/ontdek-en-ervaar/de-bijbel-over/3654/liefde-tussen-mensen>

¹⁸ : Gommers vindt nieuwe maatregelen niet nodig: 'Toename besmettingen komt door vele testen',

De Telegraaf, 24 juli 2020

<https://www.telegraaf.nl/nieuws/1172068655/gommers-vindt-nieuwe-maatregelen-niet-nodig-toename-besmettingen-komt-door-vele-testen>

¹⁹ : Ic-arts Gommers tijdens vakantie in Zeeland: 'Ik stop voortaan een mondkapje in mijn zak',

door Adrienne de Koning, AD, 24 juli 2020

<https://www.ad.nl/rotterdam/ic-arts-gommers-schrikt-van-duitsers-tijdens-vakantie-in-zeeland-ik-stop-voortaan-een-mondkapje-in-mijn-zak~a9537906/>

²⁰ : Wordt het virusvrije noorden straks de dupe van coronaproblemen Randstad?,

door Niels Klaassen & Chris van Mersbergen, AD, 25 juli 2020

https://www.ad.nl/binnenland/wordt-het-virusvrije-noorden-straks-de-dupe-van-coronaproblemen-randstad~abdb08f1/?utm_source=dailynewsletter&utm_medium=email&utm_campaign=20200725&utm_ctid=a29876db13125c0642d00a21b51c8d0b&utm_term=a29876db13125c0642d00a21b51c8d0b

²¹ : Ongelooflijk - OMT concludeert dat mondkapjes nog steeds onnodig zijn, en gaat lekker op

De vanzelfsprekendheid van publieke zelfgenoegzaamheid

vakantie tot eind augustus, door Tim Engelbart, De Dagelijkse Standaard, 24 juli 2020

[Ongelooflijk - OMT concludeert dat mondkapjes nog steeds onnodig zijn, en gaat lekker op vakantie tot eind augustus](#)

²² : Maurice de Hond: Voer de mondkapjesplicht intelligent in, met belonen in plaats van straffen, door Maurice de Hond, De Dagelijkse Standaard, 24 juli 2020

[Maurice de Hond: Voer de mondkapjesplicht intelligent in, met belonen in plaats van straffen](#)

²³ : Oud-RIVM-directeur hekelt 'vrijblijvend beleid', NOS Nieuwsuur, 6 augustus 2020

<https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2343273-oud-rivm-directeur-voor-landelijke-mondkapjesplicht-hekelt-vrijblijvend-beleid.html>

²⁴ : Laks beleid leidt tot lange winterlockdown, door Nausicaa Marbe,

De Telegraaf, 24 juli 2020 [https://www.telegraaf.nl/wat Laks beleid leidt tot lange winterlockdown uzegt/2730303/laks-beleid-leidt-tot-lange-winterlockdown](https://www.telegraaf.nl/wat-Laks-beleid-leidt-tot-lange-winterlockdown-uzegt/2730303/laks-beleid-leidt-tot-lange-winterlockdown)